

שיעור ל

ספר החינוך: מלך, בית הבחירה, עמלק

(סנהדרין כ ע"ב)

הקדמה
א. מלך: על הציבור כולן הזכרים, כי להם יאות לעשות ענינים אלה
ב. עמלק: זכירה ומחיה - חובת נשים, וסיכון אישי
ג. בית הבחירה: ונוהגת מצוה זו בזמן שרוב ישראל על אדמתן
סיכום

הקדמה

בברייתא שבגמרא (כ ע"ב) נאמר:

שלוש מצוות נצטוו בני ישראל בכניסתם לארץ. להעמיד להם מלך, להכרית זרעו של עמלק, ולבנות את בית הבחירה.

בתוספתא (ד, ה) מופיעות המצוות בסדר אחר:

וכן היה ר' יהודה אומר: שלש מצוות נצטוו ישראל בכיאתן לארץ - נצטוו למנות להן מלך, ולבנות להן בית הבחירה, ולהכרית זרעו של עמלק.

להלן נעיין בדברי החינוך ובמפרשיו, בנוגע לשלוש המצוות הללו, ובעיקר בשאלה מי חייב לקיים את המצוות הללו, ובאילו תנאים. להלן דברי החינוך במצוות אילו:

מלך - החינוך מנה שתי מצוות הקשורות למינוי מלך - מצוות עשה למנות מלך מישראל, ומצוות לא תעשה שלא למנות מלך שאינו מישראל. כמו כן מנה החינוך מצוות נוספות שעל המלך לקיים.

ספר החינוך (מצווה תצז) - מצוות מינוי מלך עלינו:

שנצטוינו למנות עלינו מלך מישראל יקבצנו כולנו וינהיגנו כחפצו, ועל זה נאמר: "שום תשים עליך מלך..." (דברים יז, טו), ואמרו בספרי [כאן] "שום תשים עליך מלך" מצות עשה.

... וזאת מן המצוות המוטלות על הציבור כולן הזכרים, כי להם יאות לעשות ענינים אלה.

ונוהגת בזמן שישראל על אדמתן, וכמו שאמרו זכרונם לברכה (כ ע"ב) "שלוש מצוות נצטוו ישראל בכניסתן לארץ, למנות עליהן מלך, ולבנות בית הבחירה, ולהכרית זרעו של עמלק".

ספר החינוך (מצווה תצח) - שלא למנות מלך על ישראל כי אם מבני ישראל:

שנמנענו מלהקים עלינו מלך איש שלא יהיה מזרע ישראל ואפילו יהיה גר צדק, ועל זה נאמר: "לא תוכל לתת עליך איש נכרי אשר לא אחיך הוא" (דברים יז, טו), ואמרו זכרונם לברכה בספרי [כאן] "לא תוכל לתת עליך איש נכרי", זו מצות לא תעשה.

... ונוהג איסור זה לענין מלוכה בזמן שישראל על אדמתן בישובן,¹ והיא מן האזהרות שהן על כלל הצבור.

בית הבחירה - החינוך מנה מצוות רבות הקשורות לעבודת הקרבנות במקדש, ועוד. נתמקד רק במצווה לבנות את בית המקדש:

ספר החינוך (מצווה צה) - מצות בנין בית הבחירה:

לבנות בית לשם ה', כלומר שנהיה מקריבים שם קרבנותינו אליו, ושם תהיה העליה לרגל וקיבוץ כל ישראל בכל שנה, שנאמר: "ועשו לי מקדש" (שמות כה, ח). וזאת המצוה כוללת עמה הכלים הצריכים בבית אל העבודה, כגון המנורה והשלחן והמזבח וכל שאר הכלים כולם.

... ונוהגת מצוה זו בזמן שרוב ישראל על אדמתן. וזו מן המצוות שאינן מוטלות על היחיד כי אם על הצבור כולן, כשיבנה הבית במהרה בימינו יתקיים מצות עשה.

עמלק - החינוך מנה באותה מצווה - מצוות עשה לזכור את מעשיו, ומצוות לא תעשה שלא לשכוח את מעשיו, וכן מנה את המצווה להכרית את זכר עמלק.

---

1 גם בחלק ממצוות אחרות שמלך חייב בהם, כתב החינוך שהמצווה היא בזמן שעם ישראל בארצו ביישובה. מצווה תצט - במצווה שלא ירבה לו המלך סוסים. מצווה תקג - במצווה המוטלת על המלך לכתוב ספר תורה אחד יתר על שאר בני ישראל.

ספר החינוך (מצווה תרג) - מצווה לזכור מה שעשה עמלק לישראל בצאתם ממצרים:

שנצטוינו לזכור מה שעשה עמלק לישראל, שהתחיל להתגרות בם בצאתם ממצרים בטרם נשא גוי וממלכה ידו עליהם.
... ונוהגת מצווה זו בכל מקום ובכל זמן, בזכרים כי להם לעשות המלחמה ונקמת האויב, לא לנשים.
ועובר על זה ולא זכר בלבו וקרא בפיו מעולם מה שעשה עמלק לישראל ביטל עשה זה, וגם עבר על לאו הבא על זה שהוא "לא תשכח", כמו שנכתוב בסוף הלאוין שבסדר זה (מצווה תר"ה) בעזרת השם.

ספר החינוך (מצווה תרד) - מצווה להכרית זרעו של עמלק:

שנצטוינו למחות זרעו של עמלק ולאבד זכרו מן העולם זכר ונקבה גדול וקטן, ועל זה נאמר: "תמחה את זכר עמלק" (דברים כה, יט), שבכלל זכר הוא הכל.
... וזאת מן המצוות המוטלות על הצבור כולן, וכענין שאמרו זכרונם לברכה [כ"ע"ב] "שלוש מצוות נצטוו ישראל בשעת כניסתן לארץ למנות להם מלך ולבנות להם בית הבחירה ולהכרית זרע עמלק".
ובאמת כי גם על כל יחיד מישראל הזכרים מוטל החיוב להרגם ולאבדם מן העולם אם יש כח בידם בכל מקום ובכל זמן אם אולי ימצא אחד מכל זרעם. ועובר על זה ובא לידו אחד מזרע עמלק ויש סיפק בידו להורגו ולא הרגו ביטל עשה זה.

במקום נוסף, הזכיר החינוך (מצווה תכה) את המצווה להילחם בעמלק במסגרת המצווה להרוג את שבעת העמים:

להרוג שבעה עממים המחזיקין בארצנו טרם כבשנו אותה מהם, והם הכנעני והאמורי וכו', ולאבדם בכל מקום שנמצאם, שנאמר עליהם: "החרם תחרים אותם" (דברים ז, ב), ונכפלה המצווה בסדר שופטים, שנאמר שם: "כי החרם תחרים החתי והאמורי..." (דברים כ, יז).

... מדיני המצווה, מה שאמרו זכרונם לברכה שאין מלך ישראל נלחם תחילה אלא מלחמת מצווה שהיא מלחמת שבעה עממין הנזכרים, ומלחמת עמלק, ומלחמת עזרת ישראל מצר שבא עליהם, ובמלחמות אלו אינו צריך ליטול רשות מבית דין. ויתר פרטיה מבוארים.

ונוהגת מצוה זו בזכרים ונקבות, בכל מקום ובכל זמן שיש כח בדינו להורגם.

... ועובר על זה ובא לידו אחד מהם ויכול להורגו מבלי שיתכן בדבר ולא הרגו, ביטל עשה זה, מלבד שעבר על לאו שנאמר עליהם: "לא תחיה כל נשמה" (דברים כ, טז), כמו שנכתוב בסוף סדר שופטים בעזרת השם בסימן תקכח.

להלן סיכום דברי החינוך:

המצווה	המצווה מוטלת על:	תנאי המצווה	אזכור הברייתא – שלוש מצוות
מלך (מצוות תצז, תצח)	על הציבור, הזכרים	בזמן שישראל על אדמתן, ביישובן	נזכר
בית הבחירה (מצווה צה)	על הציבור, לא על כל יחיד	בזמן שרוב ישראל על אדמתן	לא נזכר
עמלק – לזכור ולא לשכוח (מצווה תרג)	הזכרים ולא הנשים	בכל מקום ובכל זמן	לא נזכר
עמלק – למחות זכרו (מצווה תרד)	על הציבור	בארץ ישראל	נזכר
	על כל יחיד מהזכרים אם אינו מסתכן	בכל מקום ובכל זמן	לא נזכר
שבעת העממים ועמלק (מצווה תכה)	על הציבור בהנהגת מלך	בכל מקום שנמצאם	לא נזכר
	זכרים ונקבות, כשיש כוח בדינו להורגם	בכל מקום ובכל זמן	לא נזכר

א. מלך: על הציבור כולן הזכרים, כי להם יאות לעשות ענינים אלה

ספר החינוך (מצוה תצז) - מצות מינוי מלך עלינו:

שנצטוינו למנות עלינו מלך מישראל יקבצנו כולנו וינהיגנו כחפצו, ועל זה נאמר: "שום תשים עליך מלך..." (דברים יז, טו), ואמרו בספרי [כאן] "שום תשים עליך מלך" מצות עשה. ... וזאת מן המצוות המוטלות על הציבור כולן הזכרים, כי להם יאות לעשות ענינים אלה.

ונוהגת בזמן שישראל על אדמתן, וכמו שאמרו זכרונם לברכה (כ ע"ב) "שלוש מצוות נצטוו ישראל בכניסתן לארץ, למנות עליהן מלך, ולבנות בית הבחירה, ולהכרית זרעו של עמלק".

מחד כתב החינוך שמצוות מינוי מלך היא "על הציבור כולן", ומשמע שהמצווה היא על הגברים והנשים, ואף ציין את הברייתא שבסוגייתנו בה נזכרו שלוש המצוות שנצטוו ישראל - כציבור, בכניסתן לארץ. ומאידך כתב שהמצווה היא על "הזכרים כי להם יאות לעשות ענינים אלה". במצווה שאחריה, שלא למנות מלך על ישראל כי אם מבני ישראל (מצווה תצח) כתב: "ונוהג איסור זה לענין מלוכה בזמן שישראל על אדמתן בישובן, והיא מן האזהרות שהן על כלל הצבור". במצווה זו לא ציין החינוך שהלאו הוא על הזכרים אם הם מינו מלך שאינו מישראל.

נראה שאכן המצווה למנות מלך היא על הציבור כולו - הגברים והנשים. אלא שלפי החינוך בפועל הזכרים הם אלו שיבצעו את המצווה "כי להם יאות לעשות ענינים אלה", אך אין זה מפני שנשים לא מצוות במצווה.² במקומות רבים אחרים בהם החינוך כתב שזכרים חייבים במצווה, הוא גם כתב שנקבות לא חייבות ופעמים רבות נימק גם מדוע. כאן בנוגע למצוות מינוי מלך, החינוך לא הזכיר דבר בנוגע לנקבות, ואדרבה כתב בתחילה שהמצווה מוטלת "על הציבור כולן".

2 גם במצוות נוספות כתב כך החינוך. החינוך (מצווה תקכו) - מצוה למשוך כהן למלחמה, כתב: "ונוהגת מצוה זו בזכרים בזמן שארץ ישראל בישובה, וזו מן המצוות המוטלות על הצבור כולם". החינוך (מצווה תח) - מצות ישראל לתת ערים ללויים לשבת בהן והן קולטות, כתב: "והיא מן המצוות המוטלות על הצבור כולם ויותר על ראשי העם"; החינוך (מצווה תקכז) - מצווה לעשות במלחמת הרשות כמשפט הכתוב, כתב: "ונוהגת מצוה זו בזמן שישראל על אדמתן, בזכרים שהם ראויים למלחמה, והיא מן המצוות המוטלות על הצבור ויותר על המלך ועל ראשי העם". המצווה היא ציבורית, אך בפועל הזכרים מבצעים אותה, ועוד יותר המלך וראשי העם.

ב. בית הבחירה: ונוהגת מצוה זו בזמן שרוב ישראל על אדמתן

ספר החינוך (מצווה צה) כתב על מצוות בנין בית המקדש:

ונוהגת מצוה זו בזמן שרוב ישראל על אדמתן. וזו מן המצוות שאינן מוטלות על היחיד כי אם על הצבור כולן, כשיבנה הבית במהרה בימינו יתקיים מצוה עשה.

המצווה מוטלת על הציבור, ומשמע על זכרים ונקבות כאחד, ובלבד שרוב עם ישראל נמצאים בארץ. לא ברור מדוע כתב החינוך שהתנאי לקיום מצוות בניין בית המקדש הוא היות רוב עם ישראל בארץ.³ הרב ישראל יהושע מקוטנא (ישועות מלכו, קונטרס ליקוטי תורה, פרשת תרומה) כתב על דברי החינוך הללו:

בספר החינוך מצווה צה כתב: "לבנות בית לשם ה'... ונוהגת מצוה זו בזמן שרוב ישראל על אדמתן". ולכאורה בימי שבי הגולה מבבל, דכל הקהל היה ארבע ריבוא, האיך בנו המקדש?... כיון שהיה בידי כולם לעלות ולא רצו, נטלו העולים כח וזכות הנשארים, ולהם היה הכח והזכות מרוב ישראל, ומקרי רוב ישראל על אדמתן.

עולי בבל אמנם בנו את בית המקדש השני, אך רוב עם ישראל לא היה בארץ באותו זמן. לארץ ישראל עלו 42,360 איש (עזרא ב, סד), ויתר העם נשארו בגלות. הישועות מלכו שאל האם ייתכן שעולי בבל בנו את בית המקדש השני אך לא קיימו את מצוות בניין בית המקדש מאחר שרוב עם ישראל נשאר בגלות? והשיב הישועות מלכו שרק כשיהודים רבים רוצים לעלות לארץ, והם אינם מורשים לעלות או שאינם יכולים לעלות אין מתקיימת המצווה. אך אם הרוב לא עולים לארץ מפני שהם לא רוצים לעלות לארץ, לא מתחשבים בהם, ואלו שעלו לארץ נחשבים כרוב עם ישראל בארץ.⁴

3 הרב אביגדור נבנצל ("בנין בית המקדש בזמן הזה", מה נמלצו אמרי יושר והוצאת כולל מר"ץ, מבשרת ציון, עמ' 84) כתב שהחינוך למד שצריך שרוב עם ישראל יהיה בארץ כדי לקיים את מצוות בניין בית המקדש מסוגייתנו בה נאמר "שלוש מצוות נצטוו בני ישראל בכניסתן לארץ" – "הרי שמצוה זו תלויה בכיאת ישראל לארץ". הן אמת שבימי יהושע נכנסו כולם לארץ, אך לא משמע מסוגייתנו שתנאי מחייב לקיום מצוות בניין המקדש הוא בהיות רוב עם ישראל בארץ.

4 הרב יהודה גרשוני ("בנין בית המקדש והקרבת קרבנות בזמן הזה", קול צופיך, עמ' א), כתב בעקבות דברי הישועות מלכו הללו: "מדבריו הנפלאים של הגאון ישועות מלכו, מסתבר שבדורנו זה שזכינו למדינה יהודית עם שלטון יהודי עצמאי בארץ ישראל וכל הרוצה לעלות מתקבל בזרועות פתוחות, יש לומר שכל מי שלא עולה מאבד זכותו בארץ ישראל לאלה שגרים בארצנו

הרב דוד מקרלין (שו"ת שאילת דוד, קונטרס דרישת ציון וירושלים, הקדמה ופתיחה) דן בדברי החינוך הללו ושאל את אותה שאלה ששאל הישועות מלכו, והשיב:

ולדבריו צריך לומר גם כן דהבנין דבית שני היה עפ"י נביא, שהרי בזמן עזרא היו כל העולים רק ארבעים ושנים אלף ושלש מאות. ואין זה דבר חדש שיחדש הנביא. האחד - דכל ענין בנין הבית נמסר לנביאים כאמרם בכמה מקומות (חולין דף פ"ג פסחים דף פ"ו א' ובש"מ) "הכל בכתב מיד ה' עלי השכיל" (דברי הימים א כח, יט) וכן שבועות דף ט"ז ב' עפ"י נביא נאכלת ועפ"י נביא נשרפת. והשני - דאף דלא נצטוו ישראל לבנות להם מקדש קודם שיהיה להם מלך וינוחו מאויביהם, עם כל זה אין איסור בדבר ואם יבנוהו ויגיעו לסוף מדותיו, יהיה קדוש כדינו, לכן היו יכולים לעשות עפ"י נביא אלו הדברים.⁵

בנוגע להסבר הראשון, ניתן להוסיף שאכן עלו נביאים מן הגולה והורו להם הלכות הקשורות לבניין הבית השני (זבחים סב ע"א):

אמר רבה בר בר חנה אמר ר' יוחנן: שלשה נביאים עלו עמהם מן הגולה. אחד שהעיד להם על המזבח, ואחד שהעיד להם על מקום המזבח, ואחד שהעיד להם שמקריבין אף על פי שאין בית.

אם הנביאים העידו על פרטים הלכתיים הקשורים למזבח, בוודאי הם הורו שניתן לבנות את המקדש על אף שרוב עם ישראל לא היו בארץ.

הקדושה, כי הם נוטלים חלקם וחלק חבריהם שנשארו לגור בארצות הגולה, ונחשב כאילו רוב ישראל על אדמתן'. ולפי זה בימינו אלה שקרה הנס הגדול והגלוי לכל העמים, כי ריחם ה' עמו וארצו וצבא הגנה לישראל גבר על אויבינו ושונאינו הרבים והעצומים ואף שיחרר מיד צר את ירושלים עיר הקדש שהיתה שבויה וכבושה ביד זרים קרוב לאלפיים שנה, הרי שיש לדון ולברר אם יש עלינו חובה לבנות בית לשם השי"ת".

5 מור"ר הרב אברהם אלקנה כהנא שפירא (מנחת אברהם, א, עמ' רעד-רעה; מורשה - שיחות למועדים, עמ' קג-קנא) ציין לדברי השאלת דוד הללו, וכתב בעקבות דבריו שגם מינוי מלך וכן מחיית עמלק גם הם מצוות שהוראתם ע"פ נביא "ולפי זה נמצא ששלושת מצוות אלו יש בהם גדר מיוחד שקיומם ע"י נביא, ולכן הם נמנים ביחד, כי ציווים הוא בגדר המיוחד להם". כמו כן ציין גם שבברכת "ולירושלים עירך" אנו מוסיפים "וכסא דוד עבדך מהרה לתוכה תכין" וזאת בנוסף לברכה "את צמח דוד עבדך מהרה תצמיח", וזאת מפני שחלק מבניין ירושלים מושלם דווקא ע"י מלכות ישראל.

הרב אליעזר וולדינברג (שו"ת ציץ אליעזר, י, סי' ב) כתב שאולי אין כוונת החינוך בלשונו "בזמן שרוב ישראל על אדמתן" למוכן הפשוט של רוב מכל ישראל, אלא כוונתו שבזמן שעם ישראל יהיו רוב על אדמתם נגד כל התושבים הזרים שישבו שם, אבל כל עוד הזרים מהווים רוב אין חובה לבנות. על דבריו יש להשיב, שלא ידוע כמה גויים ישבו בארץ בימי עזרא.⁶ כאמור לעיל, סך מספר היהודים שעלו לארץ מהגולה היה קטן מאוד, ולא ברור שמספר הגויים שהיו אז בארץ היה קטן עוד יותר.⁷

על בסיס דברי הרב וולדינברג, ניתן להסביר שאין כוונת החינוך לרוב כמותי, אלא לכך שעם ישראל שרוי על אדמתו, וכפי שהוא כתב במצוות מינוי מלך, וכך גם במצוות נוספות.⁸ אמנם, החינוך בהקדמתו לספר (הוצאת מכון ירושלים, חלק א, עמ' 28) כתב בכללים הקשורים למניין המצוות, שיש מצוות שמתקיימות רק "בארץ ישראל, ובזמן שרוב ישראל שם". אך למעט מצווה זו של בניין המקדש, לא כתב החינוך במצוות נוספות שהמצווה נוהגת רק בזמן שרוב ישראל בארץ. אשר על כן ייתכן שבמצווה זו אכן התכוון החינוך כפשוטו, שנדרש רוב עם ישראל בארץ.

---

6 הרב יהושע בן מאיר, השלמות ותוספות לערכים באנציקלופדיה תלמודית כרכים א-י, עמ' 192, כתב שבהערות הרב צבי יהודה קוק לספר החינוך שבכת"י, הסביר שלפי החינוך צריך רוב ישראל משום שבניין בית המקדש הוא לאחר מחיית עמלק, ומחיית עמלק מתקיימת בדרך כלל כאשר רוב עם ישראל בארץ. אך בבית שני כיוון שבניין המקדש היה בסיוע מלכויות הגויים התקיים "בהניח" גם בלא רוב ישראל בארץ והאויבים היו מבפנים ולא מבחוץ. עוד הוסיף שאכן בבית שני לא שרתה שכינה במלואה וחסרו בו חמישה דברים (יומא כא ע"ב). על משמעות החסרונות שהיו בבית שני בהשראת השכינה, ראה: ספורנו, שמות לח, כא.

7 ראה גם את דבריו של הרב מנשה הקטן (שו"ת משנה הלכות, ה, סי' שי) "בדברי החנוך שמצוות בנין ביהמ"ק הוא בזמן שרוב ישראל על אדמתן".

8 גם במצוות אחרות הקשורות למלחמה, הזכיר החינוך שהמצווה היא "בזמן שישאל על אדמתן": מצווה תקכה - שלא לערוץ מפני האויב במלחמה; מצווה תקכו - מצווה לעשות במלחמת הרשות כמשפט הכתוב; מצווה תקלב - מצוות דין יפת תואר; מצווה תקסב - שלא לקרוא שלום לעמון ומואב. להלן מצוות נוספות בהן כתב החינוך שהן נוהגות בזמן שישאל על אדמתן: מצווה מב - מצוות דין עבד עברי; מצווה עב - הלואה לעני; מצווה פד - שמיטה; מצווה שמ - מצוות השבת קרקע לבעליה כיוכל, כך גם בכמה מצוות הקשורים לקרבנות ומקדש: מצווה רצב - שלא להקריב קרבן בעל מום מיד הגויים; מצווה שעט - מצוות משא הארון בכתף; מצווה תנ - שלא לעזוב את הלויים מלתת להם מתנותיהם ומלשמחם ברגלים; מצווה תעג - מצוות מעשר שני. כך במצוות הקשורות לעיר מקלט: מצווה תח - מצוות ישראל לתת ערים ללויים לשבת בהן והן קולטות; מצווה תי - מצווה על בית דין להשליך מכה נפש בשגגה מעירו לערי מקלט ועל הרוצח בעצמו ללכת שם; מצווה תקכ - מצווה להכין שש ערי מקלט. במצוות הקשורות לעיר נדחת: מצווה תסד - מצוות שריפת עיר הנדחת וכל אשר בה; מצווה תסה - שלא לבנות עיר הנדחת לכמות שהיתה.

נראה שהחינוך למד תנאי זה במצוות בניין המקדש, ממה שהיה בבניין הבית הראשון בימי שלמה המלך. בית המקדש הראשון נבנה לאחר ארבע מאות ארבעים שנה מאז כניסת עם ישראל לארץ (ע"פ מלכים א ו, א). כמה עשרות שנים קודם בנייתו התמנה המלך הראשון - שאול, שמלך שלוש שנים (זבחים ק"ח ע"ב), ואחריו דוד, שמלך ארבעים שנה (מלכים א ב, יא). לראשונה בימי שלמה המלך, היו הכול מאוחדים תחת ממלכה אחת. "ויהי המלך שלמה מלך על כל ישראל" (מלכים א ד, א). שלמה המלך מינה שרים (שם א-ו) וכן מינה שנים עשר נציבים בכל שבטי ישראל (שם ז-ט). בפסוק שמסיים את הפרק מתואר המצב האופטימלי של עם ישראל באותה תקופה: "יהודה וישראל רבים כחול אשר על הים לרב, אוכלים ושותים ושמחים" (שם כ), וכך גם בפסוקים בפרק שאחר כך "ושלמה היה מושל בכל הממלכות מן הנהר ארץ פלשתים ועד גבול מצרים מגשים מנחה ועבדים את שלמה כל ימי חייו... וישב יהודה וישראל לבטח איש תחת גפנו ותחת תאנתו מדין ועד באר שבע כל ימי שלמה" (שם ה, א, ה). בהמשך הפרק ובפרקים שאחר כך מתואר בניין בית המקדש, ובחנוכת הבית נאמר: "ויקהלו אל המלך שלמה כל איש ישראל" (שם ה, ב), וכן: "ויעש שלמה בעת ההיא את החג וכל ישראל עמו קהל גדול מלבוא חמת עד נחל מצרים לפני ה' אלוקינו" (שם סה). גם בפרקים שאחר כך מתואר המצב הכלכלי של עם ישראל ומעמדם למול אומות העולם: "וכל כלי משקה המלך שלמה זהב וכל כלי בית יער הלבנון זהב סגור אין כסף לא נחשב בימי שלמה למאומה... ויגדל המלך שלמה מכל מלכי הארץ לעשר ולחכמה. וכל הארץ מבקשים את פני שלמה לשמע את חכמתו אשר נתן אלוקים בלבו. והמה מביאים איש מנחתו כלי כסף וכלי זהב ושלמות ונשק ובשמים סוסים ופרדים דבר שנה בשנה... ויתן המלך את הכסף בירושלם כאבנים ואת הארזים נתן כשקמים אשר בשפלה לרב" (שם י, כא, כג-כה, כז).

בימי שלמה המלך היה מצב אידאלי. מלכות מסודרת, פרוסה במרחבי ארץ ישראל, מצב רוחני, ביטחוני וכלכלי טוב מאוד, והערכה רבה מכל אומות העולם. כך תיאר בעמקות הראי"ה קוק (אורות, עמ' קו) את ימי שלמה המלך:

לעד לא ישכח מזיכרונה [של האומה] אותו תור הזהב שבפריחת ימי שלמה, בבניין הבית הראשון, בהדר תפארת כבודו ועז החיים שהתגלה בו, בהבעת עושר האידיאה האלוקית והלאומית המשולבות זו בזו בהתאמה הרמונית, וקיימא סיהרא בשלמותא" (זהר, יתרו, דף פב ע"ב). אז באותה התקופה, הקצרה בכמותה והארוכה באיכותה, שאפה האידיאה הלאומית רוח חיים

מלאים, כפי עצם טבעה וסיפוקה הפנימי, ותינק זיו הדרה מהרעיון האלוקי הטהור.

ייתכן שלמצב מעין זה שהיה בימי שלמה התכוון ספר החינוך. אין כוונתו רק לרוב מהבחינה המספרית, אם כי לפי הנאמר בפסוקים עם ישראל התרכו מאוד "יהודה וישראל רבים כחול אשר על הים לרב", אלא למצב בו עם ישראל יושב בארצו בשלוה ובשלום, ומבוסס מכל הבחינות - מדינית, כלכלית, ועוד.

"שלוש מצוות נצטוו ישראל בכניסתן לארץ" - ישראל לא נצטוו לקיימן מיד עם כניסתן לארץ, מה גם שלא ניתן לקיים את שלוש המצוות הללו בבת אחת, אלא כמצוות תמידיות המוטלות על הציבור ומנהיגיו בהיותם בארץ כאומה. למנות מלך ולחזק את עמידת המלכות והמנהיגות הריבונית של עם ישראל בארץ, להילחם כל העת בעמלק ובאויבים אחרים אם הם מאיימים עלינו, וכשעם ישראל מחזק את אחיזתו בארץ, וראוי ומוכשר מהבחינה הרוחנית, עליהם לבנות את בית המקדש. אלו תהליכים שלוקחים שנים רבות, וכפי שהיה מאז הכניסה לארץ עד ימי שלמה.

אכן, בעת בניין הבית השני, המצב לא היה כמו בימי שלמה. עם ישראל קיבלו רשות מכורש לבנות המקדש (עזרא א, ב), וכאמור מעט יהודים עלו לארץ לבנותו. אך זה היה המצב האופטימלי באותה עת. הגרעין של היהודים שעלו אז לארץ היו ה"רוב" ש"שרויין על אדמתן", אם כי אין מדובר על רוב מהבחינה המספרית. זרובבל שהיה המנהיג בעת עליית הגולים ארצה, לא הוגדר כמלך, מאחר שכולם היו כפופים למלכות פרס. אך הוא היה בעל התפקיד הבכיר ביותר בעם ישראל, והוא נקרא "נשיא" (שם ח), או "פחה" (חגי א, א, יד; ב, ב, כא). דרגה שווה למושל מדינה או אזור. כל זאת מבחינת מלכות פרס. אך בייחוסו המשפחתי, הוא מזרע המלוכה. הוא צאצא של יכניה ממלכי יהודה לפני החורבן (דברי הימים א ג, יז-יט). על אף החורבן, ועל אף הניתוק מהארץ למשך שבעים שנה, חוזרת הנהגת העם לידי זרע המלוכה "מי אתה הר הגדול, לפני זרובבל למישר" (זכריה ד, ז). באותה עת הם ניצחו את עמלק - המן וזרעו שרצו למנוע את בניין בית המקדש, ואחר כך ביקש מאחשוורוש להשמיד ולהרוג את כל היהודים, וכעת נסללה הדרך לבניין בית המקדש. אשר על כן גם בבית שני קיימו כנדרש את המצווה לבנות בית המקדש.⁹

9 ראה בהרחבה בשיעור כט: שלוש מצוות - מלך, עמלק, בית הבחירה, סעיף י.

ג. עמלק: זכירה ומחיה – חובת נשים, וסיכון אישי

החינוך קישר בין החובה לזכור את מעשי עמלק לבין החובה למחותו. רק זכרים מצווים לזכור את מעשי עמלק "כי להם לעשות המלחמה ונקמת האויב ולא לנשים" (מצווה תרג). גם במחייבת עמלק כתב החינוך (מצווה תרד) "כי גם כל יחיד מישראל הזכרים מוטל החיוב להרגם ולאבדם".

על דברי החינוך הללו, הקשה המנחת חינוך (מצווה תרג, א):

הרב המחבר פוטר נשים ממצוה זו, ונראה קצת דפוטר אותם מהלאו גם כן. וצריך ראייה לפטור נשים ממצות עשה שאין הזמן גרמא, ובפרט במקום לאו גם כן. ומה שכתב "כי להם לעשות המלחמה ולא לנשים" באמת מלחמת מצוה הכל יוצאין אפילו כלה מחופתה, כמבואר בש"ס [סוטה מד ע"ב], וברמב"ם [הל' מלכים ז, ד]. גם מי עמד בסוד ד' יתברך אם הטעם מחמת הנקמה דאפשר גזרת הכתוב שזכור שנאתו מאיזה טעם, ואנחנו אין יודעים. ואפשר אף בביאת משיחנו שיכרת עמלק מכל וכל ולא יהיה זכר להם, ¹⁰ מ"מ הזכירה יהיה תמיד מצות עשה לזכור ולא לשכוח, על כן צריך עיון דפוטר נשים ממצוות עשה זו. ונראה דכל אישי ישראל חייבים כמו כל מצוות עשה שאין הזמן גרמא, כך נראה.

המנחת חינוך (מצווה תרד, ג) חזר שוב על שאלתו זו בקצרה.

החינוך (מצווה תכה) – מצוות הריגת שבעה עממין, הזכיר גם את המלחמה בעמלק, וכתב "ונוהגת מצוה זו בזכרים ונקבות, בכל מקום ובכל זמן שיש כח בידינו להורגם". מדוע במצווה זו כתב החינוך שגם נשים חייבות, ואילו במלחמת עמלק כתב שרק זכרים חייבים? המנחת חינוך (מצווה תכה, ג) גם העיר על דברי החינוך שכתב שיש להילחם בשבעת העממין "בכל מקום ובכל זמן שיש כח בידינו להורגם":

ונוהג מצוה זו בכל איש ישראל הן אנשים והן נשים, כמבואר בש"ס (סוטה מד ע"ב) דמלחמות מצוה אפילו כלה מחופתה.

וכתב הרב המחבר "ועובר על זה ובא לידו ויכול להורגו מבלי שיסתכן בדבר ולא הרגו ביטל עשה זה". וצ"ע דנהי דכל המצות נדחים מפני הסכנה, מ"מ

10 הנצי"ב, ספרי דברים, פרשת ראה פיסקא טו, כתב שהמצווה להכרית זרעו של עמלק כוונתה לגרום לכך שיהיה מנוחה ממנו, ולא בהכרח להכריתו לגמרי. דברים דומים כתב הרא"ה קוק (גנזי ראייה, ג, גאולה ומלכות עמ' 5). לפיו דווקא מצוות הכרתת זרע עמלק קודמת לבניין בית המקדש, ולא מחייבת זכרו לגמרי. זה יתקיים לעתיד לבא – "כי מחה אמחה את זכר עמלק" (שמות יז, יד). כך כתב גם הרב יהודה גרשוני, משפט המלוכה, עמ' יא.

מצוה זו להתורה צייתה ללחום עמהם, וידוע להתורה לא תסמוך דיניה על הנס, כמבואר ברמב"ן (במדבר א, מה; ה, כ; יג, ב) ובדרך העולם נהרגים משני הצדדים בעת מלחמה, אם כן חזינו להתורה גזרה ללחום עמהם אף היא סכנה. ואם כן רחוקה סכנה במקום הזה ומצוה להרוג אותו אף שישתכן, וצ"ע.

במצוות מחיית עמלק (מצווה תרד, ג-ד), שאל המנחת חינוך על דברי החינוך שכתב שנשים פטורות מלהילחם, וחזר ושאל שוב את שאלתו זו בנוגע לנטילת סיכון במלחמה:

ומה שכתב כי על כל יחיד מישראל הזכרים מוטל החיוב וכו'. צ"ע למה יפטרו נשים ממצוות עשה זו דאין הזמן גרמא, ומלחמה זו מבואר דאף כלה מחופתה [סוטה מד ע"ב].¹¹ ונראה דזה כיון המגיה בעל משנה למלך ... שציוה לעין במצוה תכ"ה גבי ז' עממין, [שם] כתב הרב המחבר דגם נשים חייבות, עיין שם.

וכבר כתבתי לעיל [מצוה תכה, ג] דנראה דאף במקום סכנה מחויב, כי ידוע להתורה לא תסמוך דינים על ניסים כמבואר ברמב"ן כמה פעמים, והתורה צונו להלחם ומסכנים נפש במלחמה, אם כן גזירת הכתוב היא דאפילו בסכנת נפשות מחויב במצוה זו.

הראי"ה קוק (אגרות הראיה, ג, אגרת תתקמד), דן בדברי החינוך והמנחת חינוך הללו:

על פי דברי החינוך שכתב גבי מלחמת ז' עממין ומצוות מחייתו, וכן גבי מחיית עמלק, דהיחיד חייב בה דוקא כשאין בזה סכנה. ותמה עליו במנחת

---

11 מלבד שני המקורות שציינו בדברי המנחת חינוך (מצווה תכה, ומצווה תרג-תרד), המנחת חינוך ציין במספר מקומות את ההלכה שנשים חייבות להשתתף במלחמת מצווה. מצווה צג - לא תכרות להם ברית; מצווה תקכה - שלא לערוץ מפני האויב במלחמה; מצווה תקכו - לקרות קודם המלחמה לשלום; מצווה תקפב - נקי יהיה לביתו שנה אחת. החינוך הזכיר אף הוא פעם אחת במצווה תקכו - מצוה למשוח כהן למלחמה, את דברי הגמרא בסוטה (מד ע"ב) שכלה יוצאת מחופתה במלחמת מצווה. אחרונים נוספים כתבו כדברי המנחת חינוך ובהקשר לדברי החינוך הללו: הרב יעקב עטלינגר, שו"ת בנין ציון החדשות סי' ח; הרב אברהם בורנשטיין, שו"ת אבני נזר, אורח חיים סי' קט; הרב שניאור זלמן פראדקין, שו"ת תורת חסד, אורח חיים סי' לו; הרב עובדיה יוסף, שו"ת יביע אומר, ח, אורח חיים סי' נד, אותיות א-ה, ושו"ת יחווה דעת, א, סי' פד.

חינוך שהרי מלחמת מצוה יוצאה היא מן כלל זה ד"וחי בהם" דמצוותה בכך להכנס לכלל סכנה.

וצריך לומר דהחינוך סבירא ליה דמצוה המוטלת על הציבור בכללו אם יש בה סכנה ליחיד אין זה יוצא מכלל "וחי בהם" דהא ציבור לא מייתי [ע"פ תמורה טו ע"ב], והיחיד אינו חייב בה מצד עצמו אלא מצד כלליות הציבור... ואם כן לפי דברי החינוך גם מלחמת מצוה אין היחיד מצד יחידותו חייב בה במקום סכנה, וקל וחומר מלחמת רשות שאין חייב בה מצד היחידות שלו במקום סכנה, אם כן נוהג דין "וחי בהם" בדין היחיד בפרטיותו, וכיון שמצוה שעוסק בה זה היחיד או שנזדמנה לו, הרי הוא פוגע בה מצד יחידות שלו, וביחידות הרי גם בענין חובה מלחמה נאמר "וחי בהם" כמו שכתבתי... ועל פי זה היה אפשר לחדש ולומר שכל זמן שהיחיד עומד במערכה בכלל הציבור חל עליו חובת ציבור, דרוחה פיקוח נפש שהיא דוחה כל המצוות, קל וחומר דכל המצוות נדחות מפניה. אבל בזמן שאין היחיד עומד עם הציבור אלא שנזדמן לו ביחידות לעסוק במלחמת הרשות כמו שמצייר החינוך כשמזדמן ביחידות הריגת אחד משבע עממין או מזרע עמלק... אין ביחידות כח לבטל דין של "וחי בהם" ולא שימות בהם.¹²

שני אופנים למאבק בשבעת העממין ובעמלק: [א] מלחמה במסגרת הציבור, וכשהמלחמה מנוהלת ע"י מנהיגי הציבור - מלך או כל סמכות שלטונית אחרת. במצב כזה הכול יוצאים למלחמה - גברים ונשים, על פי צורכי הגיוס שקובעים מנהיגי העם, ובמצב כזה לא נדרש הפסוק "וחי בהם" ויש להסתכן ואף למסור הנפש. בהקשר לזה כתב החינוך (מצווה תכה) במצוות הריגת שבעת העממין: "מדיני המצוה, מה שאמרו זכרונם לברכה שאין מלך ישראל נלחם תחילה אלא מלחמת מצוה שהיא מלחמת שבעה עממין הנזכרים, ומלחמת עמלק, ומלחמת עזרת ישראל מצר שבא עליהם, ובמלחמות אלו אינו צריך ליטול רשות מבית דין. ויתר פרטיה

12 דברים דומים אם כי ללא קשר ישיר לדברי החינוך הללו, כתב הראי"ה קוק, שו"ת משפט כהן, סי' קמג, עמ' טו-שטז: "דעל כרחך עניני הכלל דמלחמות יוצאים הם מכלל זה ד'וחי בהם', שהרי גם מלחמת רשות מותרת היא, ואיך מצינו היתר להכניס נפשות רבות בסכנה בשביל הרווחה? אלא דמלחמה והלכות צבור שאני". ראה גם: הראי"ה קוק, חזון הגאולה, עמ' רכב; הרב יצחק זאב סולובייצ'יק, חידושי הגרי"ז על התורה, סי' קס. כך השיבו על קושיית המנחת חינוך גם: הרב משולם ראטה, קול מבשר, ב, סי' מב; הרב אליעזר וולדינברג, שו"ת ציץ אליעזר, יב סי' נז; יג, סי' ק; מו"ר הרב שאול ישראלי, עמוד הימיני, סי' יד; הרב יהודה גרשוני, משפט המלוכה, עמ' קמה-קמז. ראה גם: הרב מנחם מנדל שניאורסון, הרמ"מ מלובביץ, "בדין סכנה במלחמה", עיונים והערות במנחת חינוך, סי' עג.

מבוארים. ונוהגת מצוה זו בזכרים ונקבות".¹³ כך כתב החינוך (מצווה תרד) במצוות מחיית עמלק: "וזאת מן המצוות המוטלות על הצבור כולו, וכענין שאמרו זכרונם לברכה (כ ע"ב) שלש מצוות נצטוו ישראל בשעת כניסתן לארץ למנות להם מלך ולבנות להם בית הבחירה ולהכרית זרע עמלק". כאן הוא ציין את הברייתא מסוגייתנו בנוגע לשלוש המצוות שהצטוו ישראל בכניסתן לארץ, והוא לא כתב שהמצווה היא על הזכרים, כפי שכתב אחר כך בנוגע למפגש ביחידות עם עמלק. [ב] בעת מפגש ביחידות עם אחד משבעת העממין ועמלק. על מצב כזה כתב החינוך (מצווה תכה) במצוות הריגת שבעת העממין: "... בכל מקום ובכל זמן שיש כח בידינו להרגם...¹⁴ ועובר על לאו זה ובא לידו אחד מהם ויכול להורגו מבלי שיסתכן בדבר ולא הרגו, ביטל עשה זה, מלבד שעבר על לאו שנאמר עליהם: 'לא תחיה כל נשמה'" (דברים כ, טז). החינוך נקט כאן בלשון זכר יחיד. כך כתב החינוך (מצווה תרד) במצוות מחיית עמלק: "ובאמת כי גם על כל יחיד מישראל הזכרים מוטל החיוב להרגם ולאבדם מן העולם, אם יש כח בידם בכל מקום ובכל זמן, אם אולי ימצא אחד מכל זרעם". נשים פטורות מלהרוג יחיד משבעת העממים או עמלק, גם אם הן אינן נמצאות במצב סכנה.¹⁵

---

13 מ"ר הרב צבי יהודה קוק, לנתיבות ישראל, א, עמ' 120 כתב שנשים חייבות במלחמת שבעת העמים, כי במלחמה זו נכללת גם חובת ביעור הצלמים של עבודה זרה וגם נשים חייבות בו. אכן, המלחמה בעמלק איננה בשל היותם עובדי עבודה זרה אלא בשל שנאתם לישראל, אך החינוך לא הפריד, וציין שבכל מלחמות המצווה נשים חייבות.

14 המשפט השלם בחינוך (מצווה תכה) הוא: "מדיני המצוה, מה שאמרו זכרונם לברכה שאין מלך ישראל נלחם תחילה אלא מלחמת מצוה שהיא מלחמת שבעה עממין הנזכרים, ומלחמת עמלק, ומלחמת עזרת ישראל מצר שבא עליהם, ובמלחמות אלו אינו צריך ליטול רשות מבית דין. ויתר פרטיה מבוארים, ונוהגת מצוה זו בזכרים ונקבות, בכל מקום ובכל זמן שיש כח בידינו להורגם". יש להודות שהפרדה בין שני חלקי המשפט "ונוהגת מצוה זו בזכרים ובנקבות" ואחר כך "בכל מקום ובכל זמן שיש כח בידינו להורגם", הוא לא כהסבר הפשוט של המשפט, אך הסברנו כך כדי להתאים את דברי החינוך הללו עם דבריו במקומות נוספים.

15 הרב חנוך אייגש, מרחשת, א, סי' כב, אות ג, כתב ע"פ הגמרא (מגילה ג ע"א) ש"כיון שאין חיוב מלחמה אלא ביום, הרי זה מצוות עשה שהזמן גרמא שנשים פטורות מהן, ועל כן אינן גם כן במצוות זכירה משום שאינן בנות מלחמה משום דהוי מצוות עשה שהזמן גרמא". יש להעיר, שמצוות מלחמה היא ביום ובלילה, ואויבי ישראל נלחמים בנו בכל עת. המלאך הוכיח את יהושע על שביטלו תורה בלילה מפני שבפועל בעת המצור על יריחו הם לא נלחמו בלילה, אבל אין איסור להילחם בלילה, ומצוות מלחמה איננה מוגדרת כמצוות עשה שהזמן גרמא. בהמשך שם אות ה כתב: "ובאמת נראה דשלש מצוות שנצטוו בני ישראל בכניסתם לארץ כדאיתא בסנהדרין כ ע"ב הקמת מלך מלחמת עמלק ובנין בית הבחירה כולו, אינן נוהגות בנשים משום שכל אלו מצוות וחובות מדיניות שאינן מוטלות על הנשים". יש להעיר שהרמב"ם (הל' בית הבחירה א, יב)

ע"פ דברי הראי"ה קוק הללו, נוכל להסביר גם את דברי החינוך (מצווה תרג) בנוגע לפטור נשים מהמצווה לזכור את מעשי עמלק, שכתב: "ונוהגת מצווה זו בכל מקום ובכל זמן, בזכרים כי להם לעשות המלחמה ונקמת האויב, לא לנשים". החובה לזכור את מעשי עמלק היא חובה אישית, והיא איננה חובה ציבורית. מאחר שנשים פטורות מהחובה האישית להילחם בעמלק בעת מפגש עם עמלק יחיד אף שהן אינן נמצאות במצב סכנה, ממילא הן גם פטורות מלזכור ברמה האישית את מעשי עמלק.¹⁶ לו המצווה לזכור את מעשי עמלק הייתה חובה ציבורית, גם נשים היו חייבות בה כשם שהן חייבות במלחמה עם עמלק במסגרת החובה הציבורית.¹⁷

סיכום

שלוש מצוות נצטוו בני ישראל בכניסתן לארץ - להקים להם מלך, לבנות להם בית הבחירה, ולהכרית זרעו של עמלק, אך לפי ספר החינוך, החייבים בכל מצווה, והתנאים המחייבים את קיום המצווה שונים.

מלך - המצווה היא ציבורית, והיא מוטלת על הכול, אך בפועל הזכרים הם אלו שמבצעים אותה.

בית הבחירה - המצווה היא ציבורית והיא מוטלת על הכול. החינוך כתב שמצווה זו חלה כשרוב עם ישראל בארץ. הרוב הוא ביטוי לאחיזה יהודית ריבונית מקסימלית בארץ. המסר הנלמד משם הוא שבכל תקופה בה מגיעים למצב טוב בארץ, גם אם הוא לא כמו שהיה בימי שלמה המלך, זה נכלל בגדר רוב עם ישראל בארץ.

עמלק - שתי מצוות מרכזיות בנוגע לעמלק. לזכור ולא לשכוח את מעשיו, וכן למחות את זכרו. נשים פטורות מהמצווה לזכור ולא לשכוח, כי זו מצווה אישית, ונשים פטורות מהמצווה האישית להילחם עם עמלק ביחידות, אך נשים חייבות במצווה הציבורית להילחם, אם כי בפועל הגברים הם אלו שיוצאים להילחם.

כתב: "והכל חייבין לבנות ולסעד בעצמן ובממונם אנשים ונשים כמקדש המדבר", וגם החינוך (מצווה צה) כתב שהמצווה מוטלת על הציבור ולא הבחין בין גברים לבין נשים.

16 על ההבחנה בין שתי צורות המלחמה בעמלק, עמד גם הרב יוסף דב סולובייצ'יק ("קול דודי דופק", בסוד היחיד והיחד, עמ' 392-393). לפיו, הפסוקים בפרשת בשלח: "מלחמה לה' בעמלק מדר דר" (שמות יז, טז) הוא הוראה להתכוננות מלחמתית של הציבור נגד עמלק כעם. הפסוקים בפרשת כי תצא "זכור את אשר עשה לך עמלק... תמחה את זכר עמלק" (דברים כה, יז-יט) הם חובות המוטלות על כל יחיד. ראה גם: הרב דוד מלינובסקי, מלכות בית דוד, עמ' כ.

17 כנזכר לעיל "במלחמת מצוה הכל יוצאים חתן מחדרו וכלה מחופתה" (סוטה מד ע"ב). הרדב"ז (הל' מלכים ז, ד) כתב שאין מדובר על לוחמה אלא סיוע ללוחמים. ראה הרחבת דברים בעניין זה: הרב צבי יהודה קוק, שיחות לחומש דברים, עמ' 355-356, ובהערות. ראה עוד: הרב עובדיה יוסף, שו"ת יביע אומר, ה, אורח חיים סי' נד.